

hermeneutika, književnost, povest književnosti

silvia dražić

»Prošlost nije mrtva; ona se ne priklanja pokušaju da bude zabeležena, a ni sama historiografija nije nešto čvrsto. Uvek ostaje da se piše istorija, kao i filozofija.«¹

Istaknuta rečenica u preformulaciji koja istoriju sužava na istoriju književnosti pregnantno sabire naum ovog razmišljanja. Kako pak formule nisu samo uputi za delanje nego iz nečega i proizilaze i u njemu nalaze svoje obrazloženje kraj se smenjuje početkom koji do njega treba da dovede.

Hermeneia, umeće tumačenja, uzajamnog posredovanja prošlog i sadašnjeg, ili u nekoj drugoj uspešnoj elokventnoj sintagmi, odavno je prestalo biti samo implicitno primenjena veština u razumevanju književnog umetničkog dela. Rad H. G. Gadamera koji je hermeneutici kao teorijskom osnovu ove »veštine« pridao opštost i težinu filozofskog zauzimanja stava prema čoveku i svetu nadilazeći početni podsticaj metodskog razlikovanja prirodnih i duhovnih nauka koji je s Diltajem ponovo obratio pozornost na hermeneutiku, pružio je uporište da se ovaj postupak čin shvati kao ravnopravan sagovornik u metodskom pluralizmu ovovekovnog bavljenja literaturom. Štaviše, rezultati ovog mišljenja ne mogu se više mimoći u svakom novom pokušaju osmišljavanja čoveka, bilo shvaćenog uopšte u smislu jedne antropologije konačnosti (hermeneutika izvorno ne postavlja metafizička pitanja mada daje povoda za metafizičke konsekvence, bilo da se radi o pojedinim aspektima koji tu antropologiju konkretizuju i obogaćuju usmeravajući se na književnost, umetnost, istoriju, nauku ili svakodnevno delanje.

O tome kako je provedeno ovo utemeljenje, kako hermeneutika s distinktivnim obeležjem »nova« od filološke prerašta u autonomnu i autentičnu filozofiju koja daje povoda ne samo za novo čitanje prethodne povesti filozofije nego i za novo razumevanje svih ovosvetskih fenomena, sveta samog i svakog čovekovog delanja, ispoljenja, smeštanja i samorazumevanja u svetu, ovde se neće govoriti. Knjige i tekstovi H. G. Gadamera, njegovih zagovornika i protivnika i uzajamne diskusije izrekle su toliko toga o snazi i tankim mestima ove nove a stare filozofije da je to, u svakom slučaju, predmet za sebe. Ovde nas, pre svega, zanima kako se jedan tako ambiciozno zamišljen i po dejstvu zamašan teorijski sklop može funkcionalizovati unutar jednog od područja ljudskog stvaralaštva kakvo je književnost i to ne sa stanovišta onog uma ili duha koji književnost tvori, nego onog drugog koji je prima, tumači i kritikuje. Na to da je takvo što moguće nedvosmisleno ukazuju tumačenja koja sebe suvislo nazivaju hermeneutičkim i pored pleonazma koji se može čuti u tom nazivanju.

Hermeneutika kao način prisutpanja književnom umetničkom delu koji se deklarativno odriče mogućnosti da ovo vrednuje i nastoji da ga »naprosto« protumači može se okarakterisati nekolicinom suštinskih obeležja koja je razlikuju od drugih metodskih uputa za objašnjenje umetničkog i same umetnosti koje predlaže i zagovara savremena nauka o književnosti. Aktuelnost ovog razlikovanja danas je dođuše izgubila na snazi i oštrinu budući da je novovekovna moderna racionalnost teorijski toliko široko dovedena u pitanje da je izgubila svoj početni optimizam mada ne i delotvornost.

Primicanje do kojeg je došlo na najširem misaonom planu između najpre radikalno suprotstavljenih teorijskih horizonata i zahteva kakvi su analitička filozofija, hermeneutika i kritika ideologije odrazilo se i u teorijskoj strukturi i utemeljenju specifičnih područja znanja. Termin »urbanizacija hermeneutike«² kojim se opisuje sudbina hermeneutike od Hajdegera do Gadamera i znači ublažavanje početne antinaučne isključivosti može se, s valjanim razlozima, pro-

tegnuti i dalje, na mišljenje koje je usledilo nakon Gadamerove »Istine i metode«, Apelove »Transformacije filozofije« i radova habermasa, Deride i Rikera. »Urbanizacija« ovde znači otvaranje hermeneutike za dijalog sa tradicijama analitičke filozofije, metodama humanističkih nauka i zahtevima za političkim angažmanom bilo da se radi o samoprotivrečnim predlozima homologizacije poput Apelovog, bilo da ovo približavanje dobija značenje komplementarnosti kao kod Rikera, Deride ili Rortija (dakako u svakom pojedinom slučaju na osobit način) ili smeru reaktualizaciji praktične filozofije. No, argumentacijski postupci, institucije, javnost kao jedino mesto merodavnog zadobijanja konsenzusa i sl., usvajaju se na način koji menja njihov osnovni naum: ne kao elementi teorijskog opravdavanja tradicije nego kao njihovi sastavni delovi. Samo na izgled pradoxsalno, glavno uporište i instrument prosvetiteljskog rasterivanja magle i prevladavanja predrasuda i samo se razume kao jedna od predrasuda s kojom se mora računati.

U isti mah, zbiva se možda i presudnije obrnuto dejstvo. Hermeneutika neizbežno prodire u znanja koja su joj tradicionalno tuđa ili suprotna bitno saučestvujući u pomračenju ideala naučnosti kako u samoj nauci, tako i u filozofiji i duhovno naučnom znanju. Ovo je delovanje u sferu humanističkih nauka izazvalo slabljenje metodologizma koji je nasledio prosvetiteljsku potčinjenost zahtevima pozitivnog prirodno-naučnog znanja.

U onome što se danas misli i čini u nauci o književnosti već saučestvuje teorijsko osmišljavanje i primena hermeneutičkog iskustva i to ne samo implicitno, nego se sa njim svesno računa kao zadobijenim i obrazloženim posedom »duha vremena«. Napuštanje objektivizma i zahteva za metodološkim opravdanjem nedvosmisleno na to ukazuju.

Hermeneutika troši malo reči na objašnjenje prirode stvaralačkog čina i samog umetničkog dela i okrenuta je umetničkom delu u njegovom životu i dejstvu, zapravo njegovoj »povesti delovanja« u skladu sa jednom od svojih temeljnih pretpostavki: umetničko delo se ne može posmatrati kao konglomerat tri razdvojena elementa – stvaralačke i primarne subjektivnosti i samog dela – nego je ono pitanje koje jedan subjekt upućuje drugom pri čemu i onaj drugi, upitani, konstitutivno učestvuje u egzistenciji dela i saodređuje ga. Štaviše, samo se vrlo uopšteno može govoriti o subjektima budući da hermeneutika upravo odbija da prizna ispražnjeni sazajno teorijski subjekt i vazda računa s višestruko uslovljenim i isto toliko ograničenim čovekom.

Osnovni principi tako usmerenog tumačenja najpre se očituju u izostajanju metode koja bi ga vodila i opravdavala. Ne postoji temeljno razlikovanje između predmeta istraživanja i samog istraživanja kao metodski vođenog postupanja. Hermeneutika svoje sadržaje ne objektivizuje i ne drži ih kao tuđe i zatvorene van sebe da bi im potom pristupila i rastumačila ih u okvirima svojih pravila i u granicama svog jezika. Ona, štaviše, takvog jezika i nema osim kada se reflektivno okreće sopstvenom utemeljenju. Otud uopšte ne zadovoljava uobičajene zahteve nauke o književnosti kao opšte prihvaćenog imenitelja savremenog bavljenja literaturom. Nauka staje naspram svog predmeta i sledeći bar idealni zahtev objektivnosti, navodno bez ikakvog sopstvenog ulaganja onoga koji taj rad vrši, razjasni. Na svom putu ona može biti vodena ovim ili onim metodskim pravilom ali, principijelno, način postupanja koji se drži prethodnog razlikovanja, boluje sa stajališta hermeneutike od istih mana. Upravo osnovni principi proverljivost, ponovljivost itd. bivaju iz temelja dovedeni u pitanje pošto zahtev hermeneutike polazi sa radikalno suprotnih pozicija. Namesto istine stupa verodostojnost. Ipak to ne znači padanje u zanos romantičnog saživljavanja s umetničkim delom niti u jedan impresionistički doživljaj o kojem se naknadno izveštava nego podrazumeva niz jasnih formulacija o tome šta se zbiva kad se razumeva. Dakle, izostavljena je svaka normativnost – ne šta i kako treba, nego šta i kako jeste. Zamišljen je jedan, po formi kantovski, put koji polazeći od faktičnosti razumevanja, od činjenice da ono uvek već jeste na delu pita o njegovom »kako«. Objasnjenje čina razumevanja ne propisuje njegov hod nego nastoji pokazati njegovu nužnost u tome da čovek jeste u svetu, da ima svet, misli ga i stvara govoreći o njemu.

U samom aktu brišu se razlike koje je uspostavila filološka hermeneutika između subtilitas intellegendi i subtilitas explicandi. Razumevanje nije prethodni, neuhvativi, podzemni rad koji se artikuliše i sumira u preglednom i jasnom tumačenju. Ono uvek već jeste tumačenje. Ne može se misliti i razumevati ex nihilo. Onaj ko razumeva samog sebe, svet, svoj položaj u njemu ili konačno jedno umetničko delo ne nalazi se u praznom prostoru, niti može zauzeti ide-

alno zamišljen, neprestani položaj slobodno lebdeće inteligencije. To ne samo da nije moguće, nego se i kao zahtev ili ideal pokazuje kao izlišno. Svagdašnja čovekova vezanost i određenost sopstvenim mestom u svetu, samim svetom, duhom i kulturom jednoga doba, jezikom i svojom pojedinačnom egzistencijom nije suštinska prepreka sananja koju po svaku cenu treba savladati da bi se znanju uopšte dala šansa. Čovek ne može znati i saznati van i preko sebe ukoliko je ljudsko saznanje njegova mera. Otud ga i ne treba oslobadati te ljudskosti koja je konstitutivna za njegov lik, barem kada smo na tlu tzv. duhovnih nauka. Na saznavnom putu prirodne nauke stvari stoje nešto drugačije ali prethodni i utemeljujući rad razumevanja koji je osnov svakog daljeg razdeljivanja znanja, s jedne strane, i pitanje u svrši prirodnonaučnih napora za zadobijanjem novog znanja upućuju na to da ni ona, ma koliko da to hoće i tako se deklarise,

biti to što jeste. Tek se u aplikaciji dovršava i može dovršiti ovaj hod – razumevanje se vraća svome polazištu obogaćeno novim iskustvom koje se u ovo uključuje. U dijalogu prošlog i sadašnjeg dejstvovanje ide u oba pravca i slika se sa dve strane menja. Ne samo da se prošlo uvek prikazuje kao drugo primeravajući se uvek novom zahtevu, nego i sadašnje, sabirući u sebe iskustvo proteklog postaje novo i različito. Razumevanje je uvek i bitno samorazumevanje. Time je zamagljeno strogo i često nepremostivo novovekovno razlikovanje teorije i prakse pošto je razumjevanje uvek praktičan čin, eo ipso, povesna svest je uvek delatno povesna. hermeneutika na delu ima egzistencijalne implikacije angažujući i na stvaralački način integrišući onoga koji je sprovodi u vlastito tumačenje. Otud je ona, u isti mah, i duhovna tehnika i majeutika naspram hladne učenosti metodski viđenog znanja.

Tekstovi okupljeni u tematu ČITANJE TRADICIJE – srpska književnost iskosa, podrazumevaju kao osnovni zajednički imenitelj pretpostavku da jedan moderan i istinski relevantan pristup fenomenima iz književne prošlosti mora respektovati i savremeno literarno iskustvo, kako kada je reč o samom izboru i načinu recepcije književnoistorijske građe, tako i kada je reč o vrednovanju i određivanju njenog mesta, uloge i značaja u konkretnom literarno-tradicijskom kontekstu. Pomenuta perspektiva nije toliko nova koliko je u biti mimoilažena kod nas: iako su T.S. Eliot, Borges, H.R. Jaus i drugi na razne načine isticali da tradicija nije nešto statično, dato jednom zauvek, te da novi književni procesi suštinski menjaju sliku književne prošlosti i da stoga svaka epoha (i svaki naraštaj) »stvara« sopstvenu tradiciju, nauka o srpskoj književnosti uglavnom nije išla takvim putem, nego se uporno vrednosno forsirao i uvek iznova promišljao jedan manje – više isti tradicijski tok, koji je uz to sankcionisan i kao jedina prava, produktivna dominantna srpske literature; izvesni iskoraci srpske književne historiografije iz tog oficijelnog sistema (iskoraci koji su se pojavili tek u poslednjih dvadesetak godina) još uvek nisu intenzivnije ugrozili njegovu monolitnost i statičnost, kao ni njegov status vladajuće istorijsko-literarne paradigme u nas. Međutim, ta paradigma je zastarela i lišena izazovnosti upravo zato što nema istinsko opravdanje pred savremenosti, tj. mnoge komponente i tokovi koje ona afirmiše nisu našli pokriće u aktuelnim literarnim kretanjima u svetu i kod nas: tako, dakle, jedno novo, drugačije iščitavanje srpske književne tradicije predstavlja neminovnost, gotovo imperativ za našu književnu historiografiju. Naravno, jedan ovakav pristup ima smisla samo ako ne odustane od izvesnog osavremenjavanja literarnog nasleđa putem aktualizujuće recepcije, tj. od oživljavanja tradicije kroz prizmu savremenog horizonta očekivanja, čime bi se istinski premostio prostor između minule i današnje književnosti: shodno tome, neophodni atributi ovakvog pristupa su i kritički odnos prema postojećoj, oficijelnoj vrednosnoj hijerarhiji (tj. spremnost na radikalniju revalorizaciju baštine), uspostavljanje kriterijuma koji ne podrazumevaju relevantnost nekadašnjih književnih pojava samo u svom već i u našem vremenu, te prevashodno otkrivanje i afirmisanje onih autora, dela i tokova koji poseduju određenu auru modernosti i koji stoga iz perspektive sadašnje književnosti mogu značiti više od pukog spomenika i bitnije korespondirati sa današnjom literarnom svešću (pa i šire, sa duhovnim i civilizacijskim iskustvima savremenog čoveka); zbog svega toga, pristup o kojem je reč nužno egzistira kao osoben pogled Iskosa u odnosu na pogled koje je prema srpskoj književnoj tradiciji upućivala naša (još uvek) prevladajuća književnoistoriografska struja...

Pokušaj saradnika ovog temata da takvim pogledom iskosa osmotre neke fenomene iz naše literarne prošlosti, treba shvatiti ne samo kao prilog novom čitanju tradicije nego i kao ukazivanje na perspektivu koju bi srpska književna historiografija ubuduće morala smelije prihvatiti ukoliko želi ostvariti izazovniji i relevantniji dijalog sa sopstvenom epohom...

Sava Damjanov

kassák – wien, linorez

Temu »ČITANJE TRADICIJE – srpska književnost iskosa« je pridodio Sava Damjanov

nije slobodna od sopstvene povesnosti, kako u onome što se može saznati, tako i u onome što se hoće znati. Naše »predrasude« kako u najširem smislu reći kao prerazumevanje čoveka koji već jeste u svetu tako i u onom uobičajenom smislu idola različitog porekla ravnopravno i, štaviše, nužno i plodonosno saučestvuju u svakom činu saznanja. Ono što se faktički nikada ne može savladati hermeneutika prihvata kao takvo, funkcionalizuje ga i osmišljava te tako povesnost čoveka čini svojim osnovnim principom. U svakom razumevanju konstitutivna uloga pripada delatnopovesnoj svesti. Ako je drugi deo kovanice iz prethodno rečenog jasan, prvi traži još dodatna objašnjenja. Šta je to delatno u svesti koja se, polazeći od sopstvene povesne ukorenjenosti, obraća svetu oko sebe u svoj mnogostrukosti njegovih uobličjenja? To se razjašnjava ono povratno delovanje koje se pokazuje kao treći strukturni momenat razumevanja bez kojeg ono ne bi moglo

Naknadno razmatranje ovako formulisanih čovekovih saznavnih moći, i, konačno, saznavnih zahteva može navesti niz posledica koje se nikako ne mogu uskladiti sa kriterijumima objektivnosti i napredovanja saznanja bilo uzetim uopšte, s obzirom na njihovo gnoseološko značenje, bilo pojedinačno, kada se radi o epistemološkim mogućnostima unutar jednog užeg i specifičnog saznavnog područja, kakvo je, u našem slučaju, proučavanje književnosti.

Kako je razumevanje uvek i nužno određeno povesnošću subjekta u kojem se zbiva, ono i samo mora biti povesno. Između razumevanja i njegovog predmeta postoji nerazmeran odnos. Predmet uvek nadilazi pokušaj sopstvenog tumačenja. Jedno za svagda izvedeno i dovršeno, istinito i objektivno, »pravo« razumevanje principijelno nije moguće pošto nikada ne može iscrpiti sadržaj kojim je zaokupljeno. Predmet razumevanja, ovog puta jedno umetničko delo, po-

